

УДК 347.191

І.Я. БАБЕЦЬКА, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

ПРАВОВА ПРИРОДА ПЕРЕВАЖНИХ ПРАВ

Ключові слова: правова природа, переважні права, цивільне право, цивільні правовідносини

Питання про правову природу переважних прав в цивільно-правовому аспекті є одне із малодосліджених і найбільш суперечливих в науці цивільного права. На сьогодні воно набуває все більшого масштабу, адже багато цивільних справ в судах неможливо справедливо та ефективно вирішити без встановлення правової природи переважних прав.

Дослідженням проблеми переважних прав займалися такі вчені, як: В.А. Белов, В.І. Бобрик, В.А. Васильєва, А.В.Зеліско, І.Р. Калаур, В.М. Кравчук, В.І. Крат, Л.В.Кузнецова, Л.Ю. Леонова, В.В. Луць, І.Б. Саракун, К.И. Скловский та інші. Проте, більшість наукових праць вказаних авторів присвячена загальнотеоретичному аналізу переважних прав в цивільно-правовому аспекті, особливостям їх реалізації, а питання правової природи переважних прав є не вирішеним. Тому метою даної статті є визначення правової природи переважних прав шляхом аналізу чинного законодавства України, яке стосується питань переважних прав учасників цивільних правовідносин та дослідження поглядів науковців щодо даного питання. Її новизна полягає в здійсненні порівняльного аналізу переважних прав з речовими та зобов'язальними, на підставі якого автор відносить переважні права до категорії зобов'язальних.

Для того, щоб визначити правову природу переважних прав в цивільних правовідносинах, вважаємо за необхідне в першу чергу розкрити їх сутність в якості суб'єктивних цивільних прав.

Виходячи з норм законодавства, що регулюють порядок здійснення переважних прав

(Цивільний кодекс, Господарський кодекс, Закони України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства» тощо), можна зробити висновок, що переважне право розуміється як право на придбання певних видів благ та реалізується шляхом укладення сторонами договору чи при наявності певних обставин з пред'явленням права вимоги на укладення договору. Даним правом укладення договору наділяється особа, в якій за законом передбачено конкретне переважне право. Таким договором, зазвичай, є договір купівлі-продажу.

В даному випадку закон тільки закріплює юридичні факти, які є необхідними для виникнення переважного права. Так, наприклад, відправлення письмового повідомлення особам, що мають переважні права уже саме по собі створює передумову для реалізації переважного права і відповідно передумову укладенню відповідного договору. Якщо ж особу не повідомляють про належне їй переважне право і укладається договір з третьою особою, то це також є передумовою «власника переважного права» здійснити це право.

Особливістю більшості переважних прав (наприклад, переважне право учасники товариства з обмеженою відповідальністю на придбання частки (її частини) учасника, який її відступив) є те, що умови договору визначаються виключно «зобов'язаною» особою шляхом доведення до відома їх змісту особі, що має переважне право. А, в свою чергу, дана особа, може або погодитись, або ні. Це є суттєвою відмінністю переважного права від права на укладення «звичайного» договору.

З моменту виникнення переважного права, його суб'єкт наділяється правом можливої міри поведінки (виражається в поставленні вимоги до визначеної в законі особи виконати конкретні умови). Відповідно до цього, переважне право визначається як суб'єктивне цивільне право, оскільки під суб'єктивним правом розуміють, насамперед, право конкретного суб'єкта. Суть будь-якого суб'єктивного права полягає в тому, що воно завжди є правом на щось, на якусь

цінність – матеріальну або духовну, це і є право користуватися якимось благом у суспільстві, благом матеріальним або духовним, або і тим, і іншим. Якщо правоздатність – це завжди абстрактна можливість бути суб'єктом цивільних правовідносин, мати суб'єктивні права та обов'язки, то саме суб'єктивне право завжди конкретне [1]. А це дає нам можливість перейти до аналізу правової природи даного суб'єктивного цивільного права.

В юридичній літературі відсутня єдина точка зору щодо «класичного» розуміння правової природи переважних прав. У дореволюційній літературі вони розглядалися в різних аспектах: як право на чужу річ і як зобов'язальне право. Так, В. Синайський відзначив, що сумнівно говорити про речову природу права переважної купівлі [2, с.274]. І. Покровський, навпаки, відносив переважні права до прав на чужі речі [3, с.207].

Сучасна цивілістична література відзначається різноманітністю поглядів на правову природу переважних прав. Деякі зарубіжні законодавства (наприклад, Німецьке Цивільне Уложення, яке визначає правила здійснення речового права переважної покупки; Цивільний кодекс Латвійської Республіки, що встановлює в ст.1381 речове право викупу), а також деякі російські вчені (И.А. Покровский, К.П. Победоносцев, Л.Ю. Леонова, Н.В. Зубарева) відносять переважні права до абсолютних, а саме – речових прав.

Визначення переважних прав (наприклад, право купівлі частки в спільній сумісній власності) як речового права пояснюється такою ознакою, як слідування за річчю і абсолютним характером захисту (від третіх осіб). Саме в цьому аспекті, ми розглянемо такі переважні права (наприклад, переважне право акціонера товариства на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства (ст.81 Господарського кодексу України, п.3 Прикінцевих та Перехідних положень Закону України «Про акціонерні товариства»), переважне право акціонера на придбання додатково випущених акцій (ст.38 Закону

України «Про господарські товариства», ст.27 Закону України «Про акціонерні товариства»), переважне право учасника товариства з обмеженою відповідальністю на придбання частки (її частини) учасника, який її відступив (ст.53 Закону України «Про господарські товариства») як речові. Зауважимо, що предметом зобов'язань, що складають дані права (акції, що існують в бездокументарній формі, частка учасника товариства з обмеженою відповідальністю) не є речами, а відповідно до цього не можуть бути об'єктом будь-яких речових прав.

Враховуючи доктринальні положення цивільного права про поділ цивільних прав на речове право та зобов'язальне право, абсолютне та відносне право, потрібно з'ясувати, до якої групи відносяться переважні права. Проведемо паралель між ознаками переважних прав і речового права.

1. Абсолютний характер речового права. Порухення переважного права здійснюється тільки конкретно визначеною особою (власником, іншим акціонером, учасником товариства з обмеженою відповідальністю та ін.).

2. Безпосереднє відношення особи до речі. Дана ознака речових прав також не відноситься до переважних прав, які визначені для конкретної особи; реалізуються для «власника» переважного права шляхом здійснення конкретних дій «зобов'язаною» особою.

3. Захист за допомогою особливих речово-правових позовів. При порушенні переважного права для їх захисту використовується не речово-правові способи захисту (віндикаційний та негаторний позов), а, як правило, позов про переведення прав та обов'язків. Він подається, наприклад, не до акціонерного товариства, а до третьої особи (покупця), що витікає з самого формулювання назви позову.

4. Об'єкт – індивідуально-визначена річ. Сумнівно вести мову про те, що об'єктом переважного права виступатиме індивідуально-визначена річ. Оскільки саме по собі будь-яке переважне право не встановлює панування уповноваженої особи над індивідуально-визначеною річчю. Наприклад, при ре-

алізації переважного права вкладником командитного товариства на відчужувану частку (її частину) в складеному капіталі товариства (п.3 ч.2 ст.137 Цивільного кодексу України) до моменту виконання договору купівлі-продажу носій переважного права (покупець) не має жодних прав, у тому числі й речових, відносно цього об'єкту. А підставою набуття речових прав на індивідуально-визначений об'єкт є договір купівлі-продажу, який є наслідком здійснення переважного права.

5. Нерозривний зв'язок із реччю і право «слідування». Право «слідування», у традиційному його розумінні, не є властиве переважним правам. Адже при переході права власності на об'єкт прав, які супроводжують переважні права, до інших осіб вони припиняються і перебувають у неактивному стані відносно інших суб'єктів. Навіть, якщо простежувати право слідування не за майном, а за правом, то також складно привести аргументи щодо наявності права слідування. Потрібно зауважити, що будь-які переважні права є суміжними, додатковими, та, як наслідок, вторинними до цивільних (в т.ч. корпоративних) прав. І ця додатковість не спричиняє наявності права слідування, оскільки переважні права до їх активації перебувають у пасивному стані, на відміну від речових прав, які при зміні власника речі не припиняються.

6. Чітко визначені в законі. Дана ознака – єдина, що є спільною для речових та переважних прав. Проте, чітке визначення в законі – не є суттєвою ознакою для речових прав. Чітке визначення переважних прав в законі пояснюється тим, що дані права є виключенням із принципу рівності суб'єктів цивільних правовідносин, що, в свою чергу, обмежує свободу договору.

Таким чином, можна зробити висновок, що переважне право не відповідає більшості ознак, які притаманні для речових прав. Особливо потрібно підкреслити, що об'єктом переважного права не може бути індивідуально-визначена річ, а тому переважні права не можуть відноситись до речових прав. Тому

слід підтримати позицію тих вчених, які заперечують наявність у переважних правах речового характеру (В.І. Крат, В.В. Луць, В.А. Белов).

У свою чергу, зобов'язальним правам властиве право вимоги до зобов'язаної особи вчинити визначену дію або утриматися від такої. Носій права вимоги може задовольнити свої інтереси тільки через дії зобов'язаної особи. З позиції *de lege lata* зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку (ст.509 ЦК). Змістом зобов'язання виступає обов'язок боржника (вчинити певну дію або ж утриматися від її вчинення) та право кредитора щодо його виконання [4, с.45].

Якщо носій переважного права виступає в ролі кредитора, то тоді особа, яка реалізує своє право (на продаж частки та ін.), виступатиме як «боржник». А це, в свою чергу, породжує складність встановити наявність обов'язку даного «боржника» та визначити зміст обов'язку.

Р. Майданик розглядає переважне право як пріоритет носія цього права перед іншими (третіми) особами. Виходячи з цього, він акцентує увагу на відсутності переважного обов'язку (наприклад, при емісії чи відчуженні акцій) [5, с.90].

В своїх дослідженнях, В.І. Крат доводить подібність переважних прав до зобов'язальних, виходячи з того, що певній особі – носієві переважного права протистоїть конкретна особа, від якої залежить реалізація переважного права. Однак суб'єкт переважного права не має права вимагати від цієї особи вчинення певних дій або утримання від таких ані на стадії «пасивного» існування переважного права, ані на стадії «активного». У випадку порушення переважного права його носій не адресує вимогу до особи, яка йому протистоїть, а захищає своє право, як прави-

ло, шляхом пред'явлення позову про переведення прав та обов'язків до будь-якої третьої особи, яка набула суб'єктивне право всупереч переважному праву [4, с.46]. Проте, відсутність інших обов'язків у другого суб'єкта (співвласника, наймодавця та ін.), окрім обов'язку повідомити про виникнення можливості здійснення переважного права, а також відсутність можливості у носія переважного права вимагати вчинення (утримання від) тих чи інших дій від особи яка йому протистоїть, не дозволяє кваліфікувати досліджувані права як зобов'язальні [4, с.46].

Однією з важливих особливостей переважних прав є спеціальний спосіб захисту. Даний спосіб – переведення прав та обов'язків – дозволяє нам віднести переважні права до категорії зобов'язальних. Такий спосіб захисту є спеціальним і виділяється з-поміж інших, адже він подається не до учасника акціонерного товариства, учасники товариства з обмеженою відповідальністю, вкладника командитного товариства, члена виробничого кооперативу, а до третьої особи (покупця) [6, с.585].

Таким чином, ми визначили, що більшість переважних прав надають своєму «власнику» можливість набути право власності на майно, що є предметом відповідного договору. Переважне право реалізується з моменту укладення договору, а захищається шляхом переведення власником переважного права на себе прав та обов'язків за договором, укладеним з третьою особою та (або) шляхом визнання за собою права на відповідне матеріальне благо, якщо договір з третьою особою виконаний.

Висновок про зобов'язальну природу переважних прав знайшов свою підтримку і в цивілістичній літературі Російської Федерації (К.Н. Анненков, К.И. Скловский, М. Смирнова, С.Е. Никольский).

Залежно від суб'єктного складу виділяють абсолютні та відносні права. Абсолютні права характеризуються визначенням лише однієї сторони – носія суб'єктивного права, уповноваженої особи, якій протистоїть невизначене коло зобов'язаних суб'єктів. Віднос-

ні права відзначаються наявністю чітко визначеної уповноваженої особи, так і зобов'язаної особи (осіб). Відносні права юридично пов'язують лише конкретних осіб та характеризуються чіткою персоніфікацією суб'єктного складу.

Існує позиція, згідно якої переважне право може бути як абсолютним, так і відносним правом – в залежності від конкретного виду [7, с.15]. Також можна погодитись з думкою С.Е. Никольского про те, що за відсутності чітких критеріїв класифікації поділ переважних прав на речові та зобов'язальні являється не обґрунтованим [8, с.6]. Отже, ми встановили, що речовими переважні права бути не можуть, адже не відповідають ознакам речових прав. Інший випадок, коли переважне право може слугувати як спосіб забезпечення інтересів власника як абсолютного (спільна власність, спільний земельна ділянка), так і відносного права (право участі в товаристві з обмеженою відповідальністю, закритому акціонерному товаристві), проте зміст та суть від того не змінюється – переважне право залишається відносним правом.

Досить рідко зустрічається думка про те, що за своєю правовою природою переважні права - це права, що спрямовані на охорону законних інтересів конкретно визначених осіб. Якщо схилитися до такої думки, то можна дійти висновку, що закон надає спеціальні засоби захисту для охорони прав на захист, що, звичайно, виглядає якось неправильно [6, с.591].

Переважні права як відносні права розглядає також В.А. Белов. Проте, він вказує, що переважне право – це не одне суб'єктивне право, а комплекс чи система суб'єктивних прав. Думка В.А. Белова передбачає так названу «змішану» точку зору на природу переважного права і з нею неможливо не погодитись, адже дане право має відносно-абсолютну природу (оскільки являє собою систему суб'єктивних прав – відносних і абсолютних).

Отже, виходячи з вищесказаного, зробимо наступні висновки. Переважні права по своїй

правовій природі не є речовими правами, адже не мають ознаки речових прав, а відповідають ознакам зобов'язальних прав. Виходячи із чіткої персоніфікації суб'єктного складу, що може відбуватися до моменту виникнення можливості реалізувати це право, і на етапі встановлення правового зв'язку, вважається, що переважне право є відносним та вторинним, стосовно тих суб'єктивних прав, які обумовлюють їх виникнення. Однак, враховуючи той факт, що переважні права можуть захищатися позовом про переведення прав та обов'язків, котрий має абсолютний характер, ми можемо зауважити, що комплекс абсолютних прав все ж таки супроводжує переважне право.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзера О. В. Цивільне право України : підручник [Електронний ресурс] / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 864 с.
2. Синайский В. И. Русское гражданское

право / В. И. Синайский. – М. : Статут, 2002. – 638 с.

3. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. / И. А. Покровский. – Изд. 3-е стереотип. – М. : Статут, 2001. – 354 с.

4. Крат В. І. Переважні права: цивільно-правовий аспект: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Крат Василь Іванович. – Х., 2008. – 218 с.

5. Луць В. Проблеми здійснення та захисту корпоративних прав / Луць В., Саракун І. // Юридична Україна. – 2005. – № 12. – С. 91.

6. Белов В. А. Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В. А. Белова. – М. : Изд-во Юрайт, 2009. – 678 с.

7. Кузнецова Л. В. Преимущественные права в гражданском праве России: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Кузнецова Любовь Викторовна. – М., 2007. – 336 с.

8. Никольский С. Е. Преимущественные права в наследственном праве России : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Е. Никольский. – М., 2006. – 184 с.

Бабецька І. Я. Правова природа переважних прав / І. Я. Бабецька // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 37–41 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bijppp.pdf>

Визначається правова природа переважних прав, аналізується діюче законодавство і погляди науковців в сфері цивільних правовідносин щодо переважних прав.

Бабецкая И.Я. Правовая природа преимущественных прав

Определяется правовая природа преимущественных прав, анализируется действующее законодательство и взгляды научных работников в сфере гражданских правоотношений относительно преимущественного права.

Babetska I.Y. The Legal Nature of Dominant Rights

The legal nature of the prevailing rights is determined, the existing legislation and the views of scholars in the field of civil legal relations concerning prevailing rights is analyzed.